

Pospíšil, Ivo

Tekst : semantika i struktura

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná.
1986, vol. 35, iss. D33, pp. 138-140

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107586>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Válkovi se zde opravdu podařilo, co si jako autor předsevzal: poukázat přehledně na faktory, které memoárovou produkci ovlivňují; upozornit v hlavních rysech na společenské a ideové souvislosti, na něž vzpomínková literatura na jedné straně reaguje (a svým zveřejněným svědectvím je pomáhá do jisté míry chápat), do nichž se pak na straně druhé sama věleňuje. Tuto rozsáhlou a složitou problematiku pojal Válek tak, že období první poloviny 20. století probral v přehledných rysech a typizační zkratce, kdežto memoárové literatuře po druhé světové válce věnoval (po zásluze) zvýšenou a detailnější pozornost.

V prvním ze zkoumaných období (tj. od počátku 20. století do konce druhé světové války) se ve vzpomínkových svědectvích silně odrazily zážitky a zkušenosti z první světové války a z bojů o charakter první (předmnichovské) republiky. Pokud jde o memoáry s válečnou tematikou, zachycují jednak domácí protirakouský odboj, jednak vlastní boje na frontách a zejména život v legiích. Válek správně upozorňuje na to, že po stránce ideové jsou jednotlivá svědectví nejednoladná a vyžadují tedy nově, marxistické přehodnocení.

Po druhé světové válce pak úloha memoárové literatury očividně vzrostla. V letech bezprostředně poválečných právě vzpomínky přímých účastníků suplovaly objektivní hodnocení historiků, podložené a doložené autentickými dokumenty, hodnocení, které vyžadovalo delší časový odstup nezbytný k zvládnutí historické látky, zatímco subjektivní pohled účastníků byl s to reagovat na zážitky mnohem pohotověji.

Také divadelní historik a teatrolog nalezne ve Váلكově knize mnoho cenného a poučného, zejména ve výkladech věnovaných problematice hereckých memoárů. Ty tvoří v rámci vzpomínkové literatury specifický celek; mají sice shodné znaky s ostatní memoárovou produkcí, řídí se stejnými zákony žánru, platí pro ně i totožná kritéria, na druhé straně však herecké povolání pamětníků vtiskuje jejich svědectvím nenapodobitelný ráz; je dán jednak obsahovým zaměřením (soustředěným především ke světu divadla), jednak přístupem ke zpracování materiálu. Jakkoli herecké memoáry jsou toliko složkou širšího okruhu divadelních vzpomínek, jsou právě ony útvarem čtenářsky nejdůležitějším a nejžádanějším. V posledních letech to navíc byly některé vzpomínky herců, v nichž poválečná česká memoaristika dosahovala vrcholů i po stránce slovesně umělecké (srov. například: Eduard Kohout, *Divadlo aneb snář*, Praha 1975; Ladislav Pešek, *Tvář bez masky*, Praha 1976; Ladislav Boháč, *Tisíc a jeden život*, Praha 1981).

Je ještě další rys, který podmiňuje specifičnost hereckých memoárů uvnitř ostatní memoárové produkce. Je nad jiné patrný ze vzpomínek Peškových: „Po spisovateli zůstanou jeho knihy, po sochaři či malíři obrazy a sochy. Po každém umělci něco zůstane. Dílo, kterému, je-li dobré, se lidé budou obdivovat desítky a snad stovky let. Ale to, co vytvořil herec, byť sebevětší a sebelepší, zaniká ve své konkrétní podobě s odchodem svého tvůrce ze scény. Zbude několik obehraných gramofonových desek a pár filmů, které se nebudou promítat.“

Je důkazem Váلكovy badatelské serióznosti i lidské citlivosti, že ve svém zamýšlení nad problematikou hereckých memoárů přihlédl i k těmto skutečnostem — k nenávratnosti divadla a pomíjivosti herecké práce — a vyvodil z nich příslušné závěry. Díky tomu přiblížil se ke zvolené problematice nejen z pozic literatury, ale i života.

Viktor Kudělka

Text: semantika i struktura. AN SSSR, Institut slavjanovedenija i balkanistiky, Nauka, Moskva 1983, red. T. V. Civjan.

Vývoj literárněvědné metodologie byl v posledních desetiletích poznamenán v zásadě sporem dvou koncepcí. Zatímco v 60. letech se v marxisticko-leninské literární vědě prosadila taktika jednoznačné orientace na text využívající principů strukturální analýzy (podle J. Boreva je strukturální operační technika přirozenou součástí komplexního literárněvědného rozboru), později se začala prosazovat pragmatizace literární vědy. Text jako východisko rozboru však nebyl nikdy opuštěn: jen se rozšířil srovnávací základ rozboru a jeho hloubka. Zkoumaný text se začleňuje do širokého kontextu a současně se demonstrují jeho mytologické kořeny. Není divu, že tu opět přichází ke cti lingvistika, a to v různých disciplínách, včetně historické gramatiky a etymologie. Takto široce a hluboce zkoumají text sborníky pravidelně vydávané Ústavem slavistiky a balkanistiky v Moskvě (např. *Struktura teksta* z r. 1980), jichž se autorsky účastní přední lingvisté, znalci klasické filologie, jazyků maloasijského regionu. Jsou mezi nimi i badatelé ztotožňující se s metodologií Lotmanovy tartuské školy (Vjač. Vs. Ivanov, V. N. Toporov). Sestavovatelé sborní-

ku v předmluvě uvádějí: „Novýje strukturnyje metody, vyrabatyvajemyje speciaľno dlja lingvistiky teksta, dolžny plodotvorno sočetaťsja s temi metodami analiza, kotoryje uže davno ispoľzujutsja v lingvistike i filologii“ (s. 1). Cílem autorů je posunout strukturální analýzu na hranice vědních disciplín; proto se tu běžně prolíná lingvistika, literární věda, etnografie, folkloristika aj. Jako příklad tohoto typu bádání uvedeme několik nejpodstatnějších studií.

J. G. Rabinovič se ve stati *Atlantida* (Konteksty platonovskogo mifa) na základě Platónových zpráv zabývá povahou představy. Východiskem je text dvou Platónových dialogů a cílem nalezení jejich kontextu. Z analýzy vyplývá, že nejbližší kontext legendy o Atlantidě je pythagorejská kosmologie a deklarovanou souvislostí je dialog Stát. Další spojitostí je vyložené mytologické okolí zmíněného vyprávění, které ve vzpomínce poprvé zaznívá při dětském svátku, tj. iniciaci. Je tedy pravděpodobné, že šlo o vyprávění sdělované starci při tomto obřadu a že šlo o didaktický mýtus. Tedy již Platón chápal vyprávění o Atlantidě jako mýtus. Rabinovič ho dává do souvislosti s kosmologickým koloběhem a fázemi vývoje řecké polis. Platónovu spekulaci o vzniku síly, která se postaví nové Atlantidě, spojuje autor se vznikem Říma, který si podmanil svět a jehož pád znamenal konec celé epochy lidských dějin (a jehož existenci prý Platón intuitivně předpokládal).

V. N. Toporov ve stati *Neskolko soobraženij o proischoždenii drevnegrečeskoj dramy* (k voprosu ob indoevropskich istokach) ukazuje na možnosti indoevropské rekonstrukce na základě několikerého chápání pramene dramatu: 1. pramen jako locus — sféra prvotního fungování daného schématu, 2. pramen jako žánr literární části schématu, 3. pramen jako syžet tragédie. Toporov poukázal na velmi zajímavé souvislosti starořeckých dionýsovských her s kozlími hrami, které najdeme u jižních a východních Slovanů. Akcentuje se hravou funkcí ritu (rus. *igrať*, angl. *play*), jeho dithyrambický základ a dialogičnost vyvíjející se ze systému otázek a odpovědí. Předchůdcem dramatu byl rituál s vegetativní symbolikou (strom, kozel), žánrovým zdrojem byly dithyrambické texty a syžetem bylo schéma základního mýtu.

N. V. Braginskaja ve stati *Epitafija kak pismennyj folklor* analyzuje epitafy nikoli jako literární, ale folklórní útvary. Dokladem folklórnosti epitafu je jeho původní anonymnost a spojení s obřadem. Zatímco povinná pochvala mrtvého je až římského původu, řecké pohřební obřady byly vlastně truchlením, které obsahovalo epitafické obrazy. Epitaf byl tedy zjevně orální formou (verše z lliady, které jsou někdy pokládány za důkaz literárního původu epitafu, jsou podle autorky významným dokladem jeho ústního, folklórního charakteru). V dalším výkladu se Braginskaja orientuje na orální charakter epitafu a své hypotézy konkretizuje především řeckým materiálem. Doplňujícími znaky epitafu jsou podle Braginské omezený počet toposů a gnómský či hádankový půdorys.

Pozoruhodným příspěvkem k archetypu sadu je stať T. V. Civjana *K mifologeme sada*. Na základě rozboru Georgik si všímá mytologie sadu v literatuře a jejich folklórních projevu, např. litevské symboliky sadu (jako nevěstiny čistoty) a hlídače sadu. V doplňcích ke stati se dovídáme, že témuž problému se kdysi věnovala sovětská badatelka O. M. Frejdenbergová (fragment zůstal v rukopise) a bude o něm pojednávat nová kniha D. S. Lichačova, jejímž základem je stať Slovo i sad (ve sborníku k šedesátinám prof. J. M. Lotmana, Tartu 1982).

Nejrozsáhlejším a nejsystematičtějším příspěvkem je *Prostranstvo i tekst* od V. N. Toporova. Autor upozorňuje na to, že v lidské aktivitě převažovalo podrobování prostoru a nikoli porozumění prostoru: spor těchto dvou koncepcí také poznamenával vývoj pojmu. Čas byl vždy chápán jako svébytná forma prostoru (rus. *vremja* — *vremja* — čes. sloveso *vrťeti*), do něhož se promítaly spojitě představy lidského a kosmického rození (viz slovo „matka“ a jeho odvozeniny *matice*, *matrice*, *materie*, *matka-země* — a otec, ztotožňovaný s nebem nebo sídlící na nebesích). Dále se Toporov zmiňuje o pojmech *střed*, *vršek*, *spodek*, *srdce*, *cesta*, *konec cesty* a dokládá, jak vývoj toposu a hlubší rozčlenění (tj. hlubší poznání) prostoru neslo s sebou i celý vývoj literatury (např. pojetí literární postavy, žánru apod.). Opírá se o svou stať O strukturu prostranstva v „Peterburge“ Belogo (in: *Structure of Texts and Semiotics of Culture*, The Hague — Paris 1973) demonstruje životnost těchto archetypů v moderní literatuře.

Sborník *Tekst: semantika i struktura* obsahuje i další příspěvky, např. stať Vjač. Vs. Ivanova *K istolkovaniju etruskich tekstov na osnove sravnitel'nogo jazykoznanija*, M. J. Lekomceva *Semantičeskaja struktura sravnenija*, L. G. Nevscké *Tavilogija kak odin iz sposobov organizacii folklor'nogo teksta* a další. Z celkové orientace na text a interdisciplinárního bádání vyplývá i obnovení archetypálního pohledu, i když nikoli v podobě archetypální teorie, která převládala od 30. let. Rekonstrukce archetypu jako cíl zkoumání hloubky textu neukazuje jen dozadu, ale také k literárnímu vývoji současnosti: za skeptickým „nihil novi sub sole“ lze najít snahu lépe porozumět kultuře a její typologii. Nápadná je zde tendence oddělovat od sebe podstatně výrazněji řeckou a římskou kulturní tradici. Spíše se ukazuje na spojitosti Řecka s baltsko-slovansko-balkánským folklórem. Některé stati mají zjevně hypotetický ráz a jsou osobitým příspěvkem

k diskusi (to se týká uvedené studie o Atlantidě, stati A. V. Lebeděva o demiurgovi v kosmogonii Thaléta Mílětského, dílem i stati A. I. Němirovské o novém etruském nápisu z Říma). Sborník jako celek však dokládá plodnost textového východiska a nutnost takové kritiky strukturního rozboru, která by jej lépe využila v novém konceptu bádání, nikoli jej naprosto vyloučila.

Ivo Pospíšil

Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Hrsg. von E. Winter und G. Jarosch. Akademie-Verlag, Berlin 1983.

Slavistika NDR náleží k neaktivnějším v celém socialistickém táboře. Zvláštní místo tu zaujímá edice Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, založená zemřelým akademikem Eduardem Winterem, jež obsáhla v letech 1958—1984 již 26 svazků. Jako dvacátý šestý svazek zde vyšla reprezentativní publikace Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit, která obsahuje biografie učenců nejvíce zasloužilých o německo-slovanskou vzájemnost, a to v širokém záběru 17.—20. století. Právě toto rozdělení není příliš šťastné, neboť vedle skutečných průkopníků německo-slovanské vzájemnosti zahrnuje i mnohé současné vědce, jejichž výběr je poměrně náhodný a zdaleka ne úplný. Také k výběru jednotlivých osobností lze mít kritické připomínky, např. Ivan Franko působil mnohem více ve stycích ukrajinsko-českých než slovancko-německých, a je také nezvyklé, že tu o něm není samostatná studie jako o ostatních, ale pouze úryvek z jeho autobiografie. Ve výběru naopak neměl chybět Michail Lomonosov, který studoval v Německu a potýkal se kriticky se soudobou německou vědou (v napjatých svazcích žil zejména s A. L. Schlözerem), a především pak někteří představitelé německé vědy 18. století v Rusku, zejména Peter Simon Pallas, a rovněž někteří domácí činitelé němečtí, např. August Hermann Francke, Johann Gottlieb Georgi aj. Zvláště osobnost Franckeho, který založil v Halle jedno z nejmodernějších soudobých vědeckých pracovišť pro výzkum ruské kultury a patří k nejzasloužilejším průkopníkům slavistiky v Německu, zde neměla chybět. A tak výběr jednotlivých postav prozrazuje jednak zřetel k nejbližším osobnostem z hlediska tématu práce, jednak i určitý zřetel prakticitní, přihlížející k současným možnostem vědy NDR. I v předložené podobě jde ovšem o dílo vynikající, jednotlivé portréty jsou psány skutečnými znalci a lze k nim mít jen drobné, nepodstatné připomínky.

Pokud jde o obsah celého díla, zahajuje jej portrét Jana Ámose Komenského od Josefa Poliškenského, což je pro nás lichotivé, na druhé straně je však otázka, zda vědeckou vzájemnost německo-slovanskou lze zahajovat právě Komenským. Koncepte článku J. Poliškenského, který zdůrazňuje češtví Komenského, je nesporně správná, ovšem Komenský je osobnost, jejíž význam daleko překračuje rámec slovansko-německý, a netkví především ani v něm. Následují portréty Adama Olearia od A. L. Goldberga, Ehrenfrieda Walthera von Tschirnhausa od Eduarda Wintera, Gottfrieda Wilhelma Leibnitze od Eduarda Wintera a Conrada Graue a Johanna Leonharda Frische od Ernsta Eichlera. Eichler právem zdůrazňuje, že Frischův vědecký program zdomácněl ve vědecké slavistice především díky Josefu Dobrovskému.

Další sadu portrétů tvoří studie o Matěji Bělovi od Jána Tibenského, Lorenzu Mitzleru de Kolofovi od Ireny Stasiewicz-Jasiukové, Gerhardu Friedrichu Müllerovi od Petera Hoffmanna, Leonardu Eulerovi od Eduarda Wintera a Johannu Friedrichu Hartknochovi od Henryka Rietze. Ján Tibenský pojal svou studii o Matějovi Bělovi v širokém kontextu německo-slovanských vztahů 1. poloviny 18. století, v němž měla tak významnou úlohu Halle; v poznámkách měl snad alespoň polemicky zaujmout stanovisko a zmínit se o pracích Marie Vyvíjalové. Eduard Winter naopak u vědomí svých dřívějších prací o Eulerovi nevolil podobný pregnantní způsob zpracování jako Tibenský, ale pokusil se spíše o syntetizující portrét bez rozsáhlejšího poznámkového aparátu.

Další oddíl zahrnuje portrét fundamentální osobnosti Johanna Gottfrieda Herdera od Ulfa Lehmannna, Friedricha Schillera od R. J. Danilevského, Hartwiga Ludwiga Christiana Bacmeistera od Anneliese Graßhoffové, Augusta Ludwiga Schlözera od Günthera Mühlpfordta a Karla Gottloba Antona od Günthera Jarosche. Nejzajímavější novum zde uvedl G. Mühlpfordt, když upozornil na Marxovu znalost Dobrovského Slavína a na jeho vysoké ocenění Schlözerova díla Josefem Dobrovským. Studie Lehmannova o Herderovi je příliš soustředěna k Rusku a opomíjí poněkud zřetel k středoevropským Slovanům a k Uhrám. Vždyť sama Herderova věštba o velké budouc-